

Samiska mänskliga kvarlevor i samlingar

1. *Inledning*

I följande PM skall först en redogörelse presenteras av de samiska mänskliga kvarlevor som har kunnat identifieras utifrån nedanstående statliga institutioners redovisning till regeringen.

Det kommer att följas av en allmän diskussion om urfolk och repatriering, två exempel på samiska repatrieringar i Norden kommer att beskrivas. Det kommer också ges en presentation av Svenska kyrkans förslag i sin utredning: *Samiska frågor i Svenska kyrkan* (2006:1), på värdigt omhändertagande av kvarlevor av samer.

Slutligen kommer, utifrån ovanstående resonemang, ett förslag formuleras på hur Sametinget vidare kan agera i denna komplexa fråga.

2. *Bakgrund*

Sametingets styrelse beslutade 2006-09-20- -22 att uppdra till kansliet att arbeta vidare med frågan om samiska mänskliga kvarlevor i statliga museer och institutioners samlingar och magasin. Beslutet grundar sig på det regeringsuppdrag som gavs till nedanstående institutioner för att de skulle inventera sina samlingar efter mänskliga kvarlevor tillhörande världens ursprungsbefolkningar.¹ Varje institution har redovisat uppgifter om proveniens (ursprung), status och accessionshistoria för de mänskliga kvarlevorna och inlämnades till departementet före den 1 oktober 2006.

Statens historiska museer
Livrustkammaren, Skoklosters slott och Hallwylska palatset
Naturhistoriska riksmuseet
Statens museer för världskultur
Stockholms universitet
Karolinska institutet
Uppsala universitet
Lunds universitet
Göteborgs universitet

Utifrån deras inkomna svar har materialet gått igenom och en sammanställning gjorts där man kunnat identifiera *mänskliga kvarlevor från samer*.

¹ Uppdrag om inventering av samlingar. Utbildnings- och kulturdepartementet, U2005/3451/Kr (2005-03-23).

3. *Sammanställning av samiska mänskliga kvarlevor*

Naturhistoriska riksmuseet

De har i sitt svar skrivit att: det finns inga uppgifter som tyder på att rester efter den skandinaviska ursprungsbefolkningen finns representerad i skelettsamlingen.

Vidare skriver de att: det finns inga uppgifter som tyder på att rester efter den skandinaviska ursprungsbefolkningen finns representerad bland de anatomiska preparaten.

Livruskammaren, Skoklosters slott, Hallwylska palatset

De har i sitt svar angett att de inte har mänskliga kvarlevor från världens ursprungsbefolkningar.

Göteborgs universitet (Sahlgrenska akademien)

De har i sitt svar angett att det inte har mänskliga kvarlevor från världens ursprungsbefolkningar.

Statens museer för världskultur

(Etnografiska museet, Östasiatiska museet, Medelhavsmuseet, Världskulturmuseet)

Det finns inga samiska mänskliga kvarlevor i samlingarna.

Uppsala universitet

Medicinhistoriska museet i Uppsala

1 bäcken av samiskt skelett

D 106 Pelvis fem. lapponica ingentis magnitudes

Har tillhört förlossningsläkaren Magnus Retzius' samling av totalt 68 kvinnliga bäckenben (1795-1871). Bäckenbenen såldes år 1862 till kirurgiska kliniken vid Akademiska sjukhuset och har sedermera förvarats vid kvinnokliniken där. År 1997 överfördes det till Uppsala Medicinhistoriska museum.

Institutionen för medicinsk cellbiologi, anatomiska avdelningen

Kranier med skelett av en manlig och tre kvinnliga samer.

I förteckningen står inte proveniens eller accessionshistoria angivet.

Lunds universitet:

Lunds universitets historiska museum (LUHM)

Inventering av f.d. Anatomiska institutionens samling av mänskliga kvarlevor, numera förvarad i Lunds Universitets Historiska Museums magasin.

Norge: en individ

Proveniens: Ostfinnmarken, Varangerfjorden

Årtal: okänt

Status: skelett (monterat) av kvinna

Accession: inköp (Heiberg/Nordvi, se kommentar)

Reg.nr: (1278)

Kommentar: text mappkort: "Skelett av Lapp, funnet i en hednisk graf vid Varangerfjorden i Ostfinnmarken, inköpt genom Prof. Jacob Heiberg af Herr A.G. Nordvi i Kristiania för 100 kr.- På skelettet saknas: Manubrium sterni, os coxog. På högra handen: os pisif, os capit..." varpå följer en uppräknig av de småben i händer & fötter som saknades vid ankomsten till Anatomen.

Proveniens: Jämtland, Handöls lappmark

Årtal: okänt

Status: kalvarium av kvinna

Accession: gåva (Anders Retzius)

Reg.Nr: B1:013 (AI 80)

Kommentar: text på mappkort: "No 80. Cranium af en lappflicka från Handöls Lappmark". "Säkerligen det af prof. Florman i hans anatomi beskrifna kraniet, som är skänkt af professor Anders Retzius. C.M.F." (=Carl Magnus Fürst, professor i anatomi i Lund 1888-1919)

Proveniens: Lappland, Lycksele lappmark

Årtal: 1864

Status: kranium av kvinna, 28 år

Accession: enligt lag

Reg.nr: B:1:015 (AI 82)

Kommentar: uppgift ur bruna mappen "Cranium af Lappquinna. Praeparat af C.F. Naumann."

Proveniens: okänd

Årtal: okänt

Status: kalvarium av kvinna (?)

Accession: okänd

Reg.Nr: B:1:016 (AI-) (Mus.Zool.9)

Kommentar: text på höger del av hjässan "Lapp-quinna af Hagströmer"

Proveniens: Lappland, Arjeplog

Årtal: 1852

Status: kranium av man

Accession: okänd

Reg.nr: B:1:017 (AI-) (Mus. Zool. 42)

Kommentar: text på hjässan "Lapp från Arjeplog 1852 af kand. Waldenström".

Statens historiska museer

I inventeringen har de inte tagit med det samiska skelettmaterialet från Sverige.

Norge

Status: Kranium av barn, same, nr 373

Accession: inköpt av Nordin. Till Anatomiska institutionen i Uppsala år 1886. Till SHM 1996

Proveniens: Varangerfjorden

Ryssland

Samer från Kola halvön

1-3

Kranium av man nr 374.1

Kranium av kvinna nr 347.2

Kranium av man nr 374.3

Proveniens: Begravningsplats i Notosevo (otydligt)

4-5

Status:

Kranium av man nr 374.8

Kranium av kvinna nr 374.11

Proveniens: Vid Imandra- sjön på Kolahalvön

6-11

Kranium av kvinna nr 374.17

Kranium av man nr 374.18

Pannben, underkäke av barn nr 374.22

Kranium av barn nr 374.24

Kranium av barn nr 374.25

Kranium av barn nr 374.27

Proveniens: Vid Umbor-sjön (otydligt) på Kolahalvön

Accession: Alla 11 kranier tagna och hemförda av kand. G. Hallström. Till Anatomiska institutionen i Uppsala 1910. SHM 1996.

Stockholms universitet

Deponering av Karolinska Institutet – den Retziuska samlingen

Under lång tid förvaltade forskningslaboratoriet i Ulriksdal den Retziuska kraniesamlingen som deponerats där av Karolinska Institutet. I samlingen ingår även ett mindre antal kompletta skelett. En stor del av samlingen omfattar skelettdelar som samlats in vid antropologiska

studieresor, arkeologiskt fältarbete i samband med "upptäcktsresor" som donerats till eller köpts in av Karolinska Institutet.

En mindre mängd skelettmaterial ur den Retziuska samlingen har dock sorterats ut och finns nu deponerade vid Osteoarkeologiska forskningslaboratoriet. Det rör sig om en mängd kranier samt kompletta skelett som används vid undervisning och demonstrationer.

Till övervägande del är materialet av skandinaviskt ursprung med det finns även mindre mängd fynd från Europa, Asien, Amerika samt Australien.

I rapporten står ej proveniens, status eller accessionshistoria omnämnd, därför kan man inte utröna huruvida det finns samiskt skelettmaterial eller ej.

4. Sammanfattning

Av denna sammanställning av samiskt skelettmaterial framgår det att det finns en betydande mängd samiska mänskliga kvarlevor. Problemet är att en del institutioner som t.ex. Statens historiska museer inte tagit med det samiska skelettmaterialet i Sverige i sin sammanställning utan bara samiskt skelettmaterial från Ryssland och Norge.

I en rapport som Åjtte gjorde år 2005 där man inventerade samiska föremål, religiösa föremål och human osetologiskt material på museer och institutioner i Sverige och Europa angav SHM att de besitter c:a 10-15 samiska skelettdelar och ett 40-tal samiska kranier.² Det blir därigenom lite missvisande eftersom man inte tagit med samtliga samiska mänskliga kvarlevor i sin redovisning till regeringen.

Det bör poängteras att uppdraget att inventera samlingar efter mänskliga kvarlevor endast har getts till *statliga* museer och institutioner. Det finns fler samiska mänskliga kvarlevor på andra – icke-statliga museer i Sverige. Enligt Åjttes rapport finns det även samiska skelettdelar på Nordiska museet, Norrbottens museum, Skellefteå museum och på Västerbottens museum (Edbom, 2005).

5. Urfolk och repatriering

*"If you dig up a white man's grave you get jail. If you dig up an Indian's grave you get a PhD."*³

Internationellt sett är inte repatrieringsfrågor bland urfolk något nytt utan krav om återföring av föremål, religiösa föremål och mänskliga kvarlevor har rests sedan 70-talet i takt med ökat politiskt medvetande och krav om självbestämmande. Till syvende och sist handlar ju en repatriering eller återföring om urfolks krav på rätten och kontrollen till sitt förflutna och sina förfäder.

En repatriering ger också möjlighet för museer och forskningsinstitutioner till försoning med urfolk. Insamlandet av urfolks mänskliga kvarlevor ägde rum i en tid med total västerländsk hegemoni där ett kolonialt maktförhållande rådde och det därigenom i vetenskapens namn var fullt legitimt att skända urfolks gravar. Genom repatriering erkänner man den orätt man gjort

² Edbom, Gunilla (2005): *Samiskt kulturarv i samlingar. Rapport från ett projekt om återföringsfrågor gällande samiska föremål*. Arkeologisk rapport 2005:1. Åjtte, Svenskt Fjäll- och Samemuseum.

³ I USA bland First Nations cirkulerar det här lite ironiska citatet som fångar gångna tiders syn på urfolks mänskliga kvarlevor och vad forskarna hade att vinna på att skända indianers (eller för så vitt samers) gravar.

mot ett urfolk och ger samtidigt tillbaka det som stulits i det förgångna. En repatriering kan betraktas som ett försök till att rätta till något.

Återföring och lagstiftningen om repatriering och skydd av urfolks heliga platser och gravplatser samt återföring av mänskliga kvarlevor kan i ett vidare perspektiv handla om mänskliga rättigheter.

Urfolk i bl.a. Australien, Kanada och USA har mer eller mindre framgångsrikt arbetat fram lagstiftningar och policier för att skydda och återföra sina heliga platser, religiösa föremål och gravplatser.

I USA antog kongressen år 1990 NAGPRA, som är en förkortning för *the Native American Graves Protection and Repatriation Act*. NAGPRA har fyra huvudsyften. De är:

1. Att öka skyddet av Amerikas urbefolkningars gravplatser och lagstadga repatriering av kulturella föremål som påträffats på federal mark och mark som tillhör urbefolkningsgrupper,
2. Att förhindra handel med urbefolkningars kvarlevor,
3. Att ställa krav på nationellt finansierade museer och institutioner att inventera sina humanosteologiska samlingar och gravföremål som härrör från Amerikas urbefolkningar inom fem år och återföra dem till den grupp som har anknytning till materialet om det finns en sådan begäran,
4. Att kräva att museer tillhandahåller översikter av urbefolkningars samlingar av heliga föremål och kulturarv inom tre år och återföra dessa om det visar sig att museet inte har äganderätt till föremålen.

(Edbom, 2005:24)

I Australien kom 1984 lagen om *Aboriginal and Torres Strait Islanders Heritage Act*, syftet med lagen är att skydda och bevara föremål som har en speciell betydelse för aboriginsk kultur i Australien samt i övärlden tillhörande Australien.

Även Kanada har utformat en policy för repatriering av *Canadian First Nations* kulturföremål (ibid).

5.1 Repatriering i Sápmi: Två exempel

Hur ser det ut i Norden då, har det ägt rum några samiska repatrieringar? Jodå, både i Sverige och i Norge har det från samiskt håll krävts tillbaka samiska mänskliga kvarlevor som också har blivit återförda och återbegravda där de en gång i tiden blev skändande.

Det först ägde rum år 1997 i Norge och gällde Mons Sombys och Aslak Haettas kranier som var en del av det s.k. "De Schreinerske Samlinger" på Anatomisk Institutt på Universitetet i Oslo. Det hela började med att Somby och Haetta, hemmahörande i Kautokeino, år 1854 blev halshuggna för sitt deltagande i det s.k. Kautokeinoupproret. Efter avrättningen hamnade kranierna på Anatomisk Institutt i Oslo. På 80-talet krävde en av ättlingarna tillbaka kraniet för återbegravning. Tillsammans med norska Sametinget drev ättlingarna frågan och det blev till slut en gemensam begravningsceremoni för Aslak Haetta och Mons Somby under värdiga former, hösten 1997 i Talvik kyrka utanför Alta.

I samband med detta beslutade Universitetet i Oslo att i samarbete med Sametinget i form av en etisk kommitté skilja ut resten av det samiska materialet och skapa etiska riktlinjer för förvaltning och användning av skelettmaterialet.

Universitetsstyrelsen bad även Sametinget och det samiska folket om ursäkt för sättet samlingen hade samlats in på. Vidare nedsattes en internationell kommitté som skulle värdera det

vetenskapliga värdet av De Schreinerske Samlinger, där den samiska skelettsamlingen ingick. För övrigt härrör den samiska skelettsamlingen från de samiska gravar som man lät öppna (läs: skända) i Finnmark från år 1850 och fram till 1930-talet.

Den andra repatrieringen ägde rum i Sverige. Det var den s.k. *Soejvengeelle*, som betyder Skuggmannen på sydsamiska, som blev återbegravd i sin ursprungliga grav i oktober 2002, vid Atoklimpen i Tärnaby.⁴

Soajvengeelle blev ursprungligen begravd någon gång på 1700- eller 1800-talet. På 1950-talet gjorde Ernst Manker en arkeologisk undersökning av graven och tog med sig delar av skelettet till Nordiska museet för vidare forskning, detta gjorde han mot ett löfte att skelettdelarna skulle återbördas till graven efter avslutad undersökning av den. Manker hade till och med skrivit ned löftet i sina anteckningar.

Vadtejen Saemiej Sijte, den lokala sameföreningen i trakten började driva frågan efter att en av dess medlemmar, som för övrigt var sonson till Mankers vägvisare som visade honom graven, skrivit en motion om återföring av skelettdelarna. Tack vare det nedskrivna löftet om återföring kunde så Skuggmannen återbegravas i sin ursprungliga grav.

Här är det alltså en lokal sameförening som mycket framgångsrikt fick igenom sitt krav om återföring av skelettdelar. Man kan självfallet spekulera i om det hade gått lika enkelt att återföra skelettdelarna om inte Mankers nedskrivna löfte om återföring efter avslutad forskning av Skuggmannens skelettmaterial fanns bevarad i Nordiska museets arkiv?

5.2 Svenska kyrkan och repatriering

Svenska kyrkan omnämner även frågan om repatriering och återbegravning av samiska mänskliga kvarlevor i sin nyligen framlagda utredning *Samiska frågor i Svenska kyrkan*.⁵

De hänvisar bl.a. till regeringsuppdraget om inventering av urfolks mänskliga kvarlevor. De menar att om det inte går att identifiera de samiska skelettdelarna så bör de återbegravas kollektivt i en gemensam grav. Om så sker bör de begravas i enlighet med Svenska kyrkans ordning.

Utredningen föreslår att gravmonumentet förslagsvis skulle kunna vara belägen i det samiska området, eftersom det var där övergreppen skedde, eller för att det är nära de avlidnas hem eller en plats med lång kyrklig tradition som t.ex. Fatmomakke. Alternativt föreslår utredningen att gravmonumentet kan ligga i Uppsala eftersom staden har karaktär av kyrklig "huvudstad", men också för att de vetenskapliga övergreppen på samer i huvudsak ägde rum i Uppsala (ibid, 2006:107).

Svenska kyrkans förslag på värdigt omhändertagande av kvarlevor av samer lyder enligt följande:

kvarlevor av samer som inte kan knytas till någon enskild person bör begravas i en gemensam grav inom samiskt område. Gravvården bör utformas som ett minnesmärke som bekräftar det svenska majoritetssamhällets- och inte minst Svenska kyrkans- ursäkt till det samiska folket och önskan om försoning med detta folk (ibid. 2006:106).

⁴ Stångberg, Andreas. "Soejvengeelle, en samisk grav i Vapsten." Ur: *Efter förfädernas sed: om samisk religion*. Red. Åsa Virdi Kroik (2005: 41-56).

⁵ *Samiska frågor i Svenska kyrkan*. Svenska kyrkans utredningar, (2006:1).

6. *Sammanfattning –och vägen vidare*

Frågan om samiska mänskliga kvarlevor väcker med all rätt starka känslor. Hur man skall hantera den vidare finns det inget enkelt och entydigt svar på. Därför kan man se hur andra urfolk har repatrierat sina mänskliga kvarlevor, exempelvis bör Sametinget snegla på hur norska Sametinget hanterade "De Schreinerske Samlinger", på Universitetet i Oslo under 90-talet, där Mons Somby och Aslak Haettas kranier ingick.

Något som nämnts tidigare i sammanställningen men är värt att ytterligare poängtera är att en del museer och institutioner *inte* redovisat det samiska skelettmaterialet i Sverige, som t.ex. Statens historiska museer och Stockholms universitet. Det kanske beror på att uppdraget varit så diffust formulerat, en del kanske tolkar att svenska samer inte kan tillhöra "världens ursprungsbefolkningar" såsom det står formulerat i regeringsuppdraget.

Det är naturligt att Sametinget, som det folkvalda organet och därmed företrädare för det samiska folket i Sverige initierar och driver frågan om återföring av det samiska skelettmaterialet. Det är en fråga som berör och upprör de flesta samer (och givetvis andra), frågan har sådan symbolisk laddning, att ingen annan aktör rimligtvis kan driva den. Återbegravningen bör ske någonstans i det samiska kärnområdet och under värdiga former. I Svenska kyrkan utredning föreslås att det bör ske i enlighet med "Svenska kyrkans ordning".

Själva återbegravningen blir en symbolisk handling som innehåller både försoning och upprättelse. Det är därför på sin plats att representanter för Svenska kyrkan och staten ges möjlighet att be om ursäkt för gångna tiders brott eftersom kyrkans män var aktiva i öppnandet av gravar och den vidare handeln med det samiska skelettmaterialet.